

”Vad jag ägt och förlorat! Allt.”

En jämförande studie i en adelskvinnas liv som hustru och änka

Evelina Jansdotter

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

Examensarbete 15 hp

Etnologi

Kandidatprogrammet för museer och kulturarv 180 hp

Vårterminen 2015

Handledare: Klas Ramberg

Stockholms
universitet

”Vad jag ägt och förlorat! Allt.”

En jämförande studie i en adelskvinnas liv som hustru och änka

Abstract

I den här kulturhistoriskt inriktade uppsatsen studeras och jämförs Årstafrun Märta Helena Reenstiernas maktposition som hustru och änka. Hon var en adelskvinna som levde på Årsta Gård från slutet av 1700-talet fram till sin död år 1841. Det primära materialet består av Årstadagböckerna, en dagbokssvit som Årstafrun författade mellan åren 1793-1839. I uppsatsen studeras Årstafrun i äktenskapet och hur hennes position som hustru och husfru bestämde hennes handlingsutrymme. Studien undersöker också vad som hände med husbondemakten när den förflyttades till änkan, var änkemakten en tillgång eller börda?

Nyckelord

Årstafrun, adelskvinna, adel, änkemakt, genus, makthierarkier

Innehållsförteckning

Inledning	1
Vem var Årstafrun?.....	1
Syfte och frågeställningar.....	2
Material och metod.....	2
Dagböcker som källmaterial.....	2
Urval.....	3
Att fältarbete i en förfluten tid.....	3
Tidigare forskning.....	4
Teoretiska begrepp och utgångspunkter.....	5
Genus och genussystem.....	6
Genuskontrakt.....	6
Makthierarkier.....	8
Legitim och legal auktoritet.....	8
Styrka, räckvidd och hierarki.....	9
Källkritik och reflexivitet.....	10
Disposition.....	11
Historisk bakgrund	12
Livet på Årsta Gård.....	12
Hustavlans hierarkiska ordning.....	13
Årstafrun i äktenskapet	15
Herr och fru von Schnell.....	15
Tjänstefolket.....	19
Mor och son.....	22
En svår tid.....	23
Årstafrun som änka	27
Sorgen och änkemakten.....	27
Omfördelning av makten på Årsta Gård.....	29
Förhållandet till sonen Hans Abraham.....	32
Den förlorade sonen.....	33
Efterleverskan.....	34
Från hustru till änka	37
Husbondemakten vs. änkemakten.....	37
Avslutning	39

Käll- och litteraturförteckning	41
Tryckta källor	41
Litteratur	41
Otryckta källor	43
Arkivmaterial	43
Internet	43
Bildförteckning	43

Inledning

Vem var Årstafrun?

En dag kom jag över ett intressant inlägg i ett flöde på Facebook skriven av en kvinna vid namn Märta Helena Reenstierna i slutet av 1700-talet. Nyfikenheten väcktes. Hur kunde några prydligt formulerade rader om väder och vardagsbestyr i en adelskvinns liv ha färdats över 200 år, ända från år 1793 till vår tid, och ut i den digitala världen?

Inlägget var ett utdrag ur Årstadagböckerna. Det är en lång dagbokssvit som Märta Helena Reenstierna, även kallad Årstafrun, författade varje dag under nära femtio år av sitt liv, mellan

Bild 1. Ring med Årstafruns porträtt

åren 1793 och 1839. Varje dag postar *Sällskapet Årstafruns vänner* utdrag ur Årstadagboken på Märta Helenas Facebooksida och läsaren får veta vad hon gjorde exakt samma dag för över 200 år sedan. Årstafrun var en adelskvinna som levde på Årsta Gård fram till sin död år 1841 (Ekerö Eriksson 2010, 10). Dagböckerna innehåller beskrivningar av bland annat arbetet på gården, sommarutflykter till Djurgården och Drottningholm, väderskiftningar, högtider, djurhållning och jordbruk (Sjöblad 1997, 275).

Vad jag ägt och förlorat! Allt.

Vad jag först intresserade mig för hos Årstafrun var hennes gripande livsöde. Citatet ovan är hämtat ur Årstadagboken. Orden är skrivna av Märta Helena vid ett tillfälle då hon såg tillbaka på och reflekterade över sitt liv (Ekerö Eriksson 2010, 8). Hon hade ägt och förlorat allt. Efter många familjetragedier blev hon till slut ensam kvar på Årsta Gård och levde som änka på godset tillsammans med sitt tjänstefolk i närmare trettio år. Vad hände med en adelskvinna när hon blev änka? Hur tog sig denna nya sociala markering uttryck i Årstafruns vardagsliv? I den här studien undersöker jag detta genom att ta avstamp i teoretiska begrepp som berör makthierarkier och genusordningar. Det har länge funnits föreställningar om

historiens kvinnor som förtryckta och underordnade, vilket de ofta var, men många gånger nyanseras eller problematiseras inte denna bild (Lahtinen 2009, 15). I den här studien undersöks och jämförs Årstafruns maktposition som gift adelsfru och änka.

Syfte och frågeställningar

Det huvudsakliga syftet med denna studie är att studera och jämföra Årstafruns liv som hustru respektive änka via hennes egna dagboksanteckningar. Hur såg Årstafruns maktinnehav i äktenskapet ut? Hur reglerade hennes sociala position som gift adelskvinna relationen till tjänstefolket på Årsta Gård, och hur bestämde den hennes handlingsutrymme? Syftet är även att söka i dagboksanteckningarna efter situationer som gjorde att rådande makthierarkier på gården förändrades och på olika sätt påverkade Märta Helenas auktoritetsposition. Vad hände med husbondemakten när den förflyttades från husbonden till Årstafrun?

Material och metod

Dagböcker som källmaterial

Mitt material består av Märta Helena Reenstiernas dagböcker som skrevs mellan åren 1793-1839. Det omfattande materialet, som i maskinskrift fyller sjutton foliovolym, överlämnades till Nordiska museet av en släkting till Märta Helena. Sigurd Erixon, Arvid Stålhane och Sigurd Wallin gavs uppgiften att publicera ett urval av dagboksanteckningarna och gjorde detta i tre volymer år 1946-53, något som troligtvis bidragit till att Årstadagböckerna blev kända för allmänheten (Sjöblad 1997, 272). För att få möjlighet att göra mitt eget urval har jag använt mig av en digitaliserad kopia av de sjutton foliovolymerna, ca 5000 maskinskrivna ark, som finns i Nordiska museets arkiv.

En dagbok kan vara en intressant ingång till en människas liv, den är både ett litterärt och mänskligt dokument (Sjöblad 2009, 12). Äldre dagböcker, som Årstadagböckerna, är fantastiska tidsdokument som berättar historier för oss om en avlägsen tid, men historierna

kommer från människor som en gång levte dem. Ibland har dagböcker skrivits som privata anteckningar och ibland till en tänkt publik som ofta bestod av släkt och familj. Årstafrun dokumenterade allt från middagsbjudningar till nöjesresor, men tyngdpunkten i anteckningarna ligger på gårdens skötsel och ekonomi. Troligtvis var den tänkt att lämnas över som en manual eller handbok till kommande arvingar som skulle bosätta sig på Årsta Gård.

Urval

Eftersom mitt syfte är att undersöka Årstafruns position som hustru och änka har jag begränsat mitt urval till de perioder som är relevanta för min studie. De år som studerats i sin helhet är 1793-1794 och 1810-1813. Det första tidsspannet har valts för att kunna studera Årstafruns äktenskap och de befogenheter och förpliktelser det gav henne. Det andra tidsspannet innehåller relevanta händelser som alla förändrar och omstrukturerar hierarkierna på Årsta Gård, exempelvis hennes man sjukdomstid och död samt hennes sons tragiska bortgång. Jag har läst de valda tidsperioderna i sin helhet för att skapa mig en så bra grund som möjligt för min studie. De urval av citat som återges i studien är alla hämtade från Årstadagböckerna, därav anges endast datum i källhänvisningen. Vid de tillfällen jag refererar till Årstadagböckerna i löpande text anges även där år och datum för aktuell anteckning.

Att fältarbete i en förfluten tid

När etnologer arbetar med ett historiskt arkivmaterial kan materialet ofta upplevas som skärvor eller fragment (Steinrud 2008, 33). Forskaren måste noggrant leta efter svar på de frågor som ställs till materialet, och när de hittas allt eftersom kan de likt pusselbitar läggas ihop och tillsammans skapa en helhetsbild. De metoder som utvecklats inom etnologin den senaste tiden har fokuserat på hur man hanterar material som främst berör samtiden eller levande personers minnen om en förfluten tid. När det gäller arkivmaterial som behandlar mer avlägsna delar av historien som ingen längre har egna minnen av har metodutvecklingen inte varit lika framåtgående (Lennartsson 2010, 57).

I min läsning av materialet har jag varit öppen för vad det kan säga mig. Jag har använt mig av den etnologiska metoden kallad *rörligt sökarljus* som betyder att man som forskare är

öppen och sökande i sin materialinsamling (Gradén & Kaijser 2011, 178). Min empiri är insamlad med studiens kunskapsmål som utgångspunkt samtidigt som jag varit lyhörd för vad andra delar av materialet berättat. Först var empirin tänkt att koncentreras till Årstafruns äktenskap men det rörliga sökarljuset hjälpte mig att få syn på andra tillfällen då hennes sociala position som adelsfru och änka bestämde hennes auktoritetsposition och handlingsutrymme.

Jag har arbetat kronologiskt när jag läst materialet. Att läsa dagboksanteckningarna i den ordning Årstafrun skrev dem har varit ett sätt för mig att skapa en bild av hur hon levde sitt liv. Likt materialinsamlingen är uppsatsen ordnad kronologiskt och tematiskt. Den kronologiska aspekten är relevant eftersom studien jämför Årstafruns maktposition vid skilda tidpunkter i hennes liv. För att förtydliga studiens huvudsyfte att undersöka Årstafrun som hustru respektive änka är de analytiska kapitlen även indelade tematiskt på samma sätt. För att skapa en tydlig struktur i uppsatsen är även respektive kapitel tematiskt indelat med rubriker som anger vilka relationer eller situationer som behandlas.

Tidigare forskning

När det gäller kulturhistoriska studier inom etnologin var det till en början allmogen som var i fokus och mot slutet av 1900-talet blev studier av samtiden allt vanligare. Intresset för adels- och herrgårdskultur inom etnologin väcktes först under 1970- och 80-talen då man började studera adelns materiella kultur och släktförhållanden (Steinrud 2008, 24). Angela Rundquist är en etnolog som skrivit mycket om kvinnlig överklasskultur. Hennes avhandling *Blått blod och liljevita händer* (1989) undersöker via brev överklasskvinnors vardagsliv i slutet av 1800-talet. Ofta är det adliga kvinnor som varit i fokus, mycket på grund av den så kallade ”Austenfebern” som syftar på ett återuppväckt intresse för Jane Austens litterära verk vars huvudkaraktärer ofta var unga kvinnor från högre ståndskulturen (Steinrud 2008, 25). Anu Lahtinen har skrivit om kvinnor i den adliga släkten Flemming och om situationer i livet då de som aktörer utövade makt (Lahtinen 2009). Marie Steinrud studerar i sin avhandling kvinnliga sfärer i 1800-talets högre ståndskultur utifrån begreppsparat offentligt och privat (Steinrud

2008). Catarina Lundström har i sin avhandling *Fruars makt och omakt* (2005) studerat den kvinnliga eliten i början av 1900-talet och hur begreppen kön och klass verkat i konkreta situationer hos de utvalda kvinnorna.

Det har skrivits relativt mycket om Årstafrun under årens lopp. Men det digra materialet inbjuder till många olika ingångar och perspektiv och än finns det nya frågor att ställa till innehållet i Årstadagböckerna. Baserat på de tre volymer som utgavs på 1940-talet har Lars Widding skrivit ett flertal skönlitterära verk om Årstafrun och hennes liv på Årsta Gård (Widding 1966). De över 15 000 anteckningar om väderleken som Märta Helena ofta inledde sina dagliga anteckningar med har använts för att kartlägga klimatutvecklingen i Sverige under 500 år. År 2010 utkom Kristina Ekerö Eriksson med boken *Årstafruns dolda dagböcker* som vid tidpunkten var, enligt författaren själv, det enda litterära verk som grundat sig på en komplett genomläsning av hela Årstadagböckerna (Söderlind 2014, 78).

Det har skrivits ett flertal artiklar om Årstafrun som till exempel behandlat hennes husmoderskap, arbetet på gården och de ekonomiska förhållandena. Jag har funnit väldigt lite skrivet om Märta Helenas liv sett ur ett genus- eller maktperspektiv, och inget som jämför hennes position som hustru respektive änka. Mitt kunskapsbidrag i den här studien blir att lyfta fram en välkänd och omskriven adelskvinna och berätta om hennes liv från ett, i sammanhanget, relativt nytt och oprövat perspektiv. Jämförelsen av Årstafruns auktoritetsposition och plats i makthierarkierna som hustru och änka hoppas jag kommer att bidra till att bilden av adelskvinnan nyanseras.

Teoretiska begrepp och utgångspunkter

För att studera Årstafruns maktposition som hustru respektive änka kommer jag att använda mig av teoretiska begrepp som berör makt och genus. Genusbegreppet fokuserar på relationen mellan män och kvinnor och på de sociala och kulturella konstruktioner som kategorierna manligt och kvinnligt utgör (Thurén 1996, 71). För att inte generalisera könsmaktsordningen och förutsätta att alla kvinnor hade enhetliga positioner studerar jag även relationer och hierarkier inom det kvinnliga könet.

Genus och genussystem

Begreppet *genus* fokuserar på relationer mellan kvinnor och män och hur dessa kulturella konstruktioner bestämmer vad kvinnligt och manligt anses vara (Thurén 1996, 71). Historikern Yvonne Hirdman beskriver *genussystemet* som en dynamisk struktur som ordnar kön och som är grundläggande för andra sociala ordningar. Genussystemet består enligt Hirdman av två logiker; *dikotomin* och *hierarkin*. Dikotomin avser det ständiga åtskiljandet av kategorierna kvinnligt och manligt och hierarkin syftar på att mannen ses som normen och kvinnan som underordnad (Hirdman 1988, 51). Det är det ständiga isärhållandet av manligt och kvinnligt enligt dessa två logiker som bidrar till reproduktionen av genusordningen (Hirdman 1988, 52). Det är på genussystemets två logiker som Hirdmans teori om *genuskontraktet* vilar.

Genuskontrakt

För att få syn på relationen mellan man/manligt och kvinna/kvinnligt har Hirdman myntat begreppet *genuskontrakt*. Hon menar att det finns ett genuskontrakt i varje samhälle som reglerar och bestämmer mannens och kvinnans respektive handlingsutrymme (Hirdman 1988, 54). Man kan säga att genuskontraktet innehåller normer och värderingar om hur de båda könen förväntas och har möjlighet att handla och agera, mot varandra, i sina sociala kretsar och i samhället. En kritik som riktats mot Hirdmans genuskontraktsbegrepp är att det är allt för generellt, och att det kan vara problematiskt att använda eftersom det definierar genussystemet som en fast struktur som ser likadan ut i varje samhälle (Hagemann & Åmark 2000, 5). I den här studien används genuskontraktsbegreppet tillsammans med källmaterial som berör rådande samhällsnormer och värderingar för att ge stöd åt analysen.

Kontraktsbegreppet i sig kan behöva definieras eftersom det kan förstås både som ett verkligt kontrakt och som en idé som beskriver kulturella och sociala ordningar (Hagemann & Åmark 2000, 6). Likt Hirdman förstår jag begreppet på båda sätt. Dels som ett fiktivt och osynligt kontrakt där män och kvinnors handlingsutrymmen regleras av strukturer i samhället och dels som ett mer konkret kontrakt som blir synligt i till exempel äktenskap eller i överenskommelser om hur livet ska ordnas. Termen kontrakt kan lätt associeras med en slags uppgörelse mellan jämlika parter, men genuskontraktet behöver inte tolkas som jämlikt. Det

är snarare en anspelning på manlig aktivitet eftersom kvinnor i historien sällan tillåts skriva på kontrakt eller juridiska dokument i egen person (Hirdman 2003, 84).

Att studera genuskontrakt i olika tider kan hjälpa oss att fästa blicken på förhållandet mellan könen och de strukturer i samhället som reglerar detta. Begreppet genuskontrakt behöver inte enbart ses som ett verktyg för att undersöka kvinnlig underordning, kontraktet är något som kan tynga båda parter och även mannen har sin del av genuskontraktet att leva upp till, om än på andra villkor än kvinnan (Hirdman 2003, 84). I det *stereotypa genuskontraktet* är de manliga respektive kvinnliga uppgifterna förutbestämda. Mannen bär ansvar för försörjningen och kvinnan för familj och barnafödande, ett tydligt exempel på de skilda förutsättningar som genuskontraktet innebär (Hirdman 2003, 88). Det stereotypa genuskontraktet kan också synliggöra de olika sfärer som män och kvinnor har tillträde till. Kvinnans fysiska utrymme begränsades enligt kontraktet till hemmet, det var där som barnen och hennes hushållsarbete fanns. Mannens sfär och utrymme fanns, förutom i hemmet, ute i världen vilket gav honom större handlingsutrymme (Hirdman 2003, 89). I studien kommer jag att använda mig av begreppet *sfär* när jag talar om dessa utrymmen som på olika sätt reglerades av genusordningen.

Kontraktetsbegreppet har mött en del kritik. Bland annat inom feministisk forskning där en del hävdar att begreppet *kontrakt* associerar till att de underordnade kvinnorna frivilligt accepterar sin position och ofördelaktiga del av kontraktet (Hagemann & Åmark 2000, 6). Men kontraktetsbegreppet antyder också att det finns rum för förhandling mellan parterna och möjliga konsekvenser för den som på något sätt bryter mot det osynliga avtalet (Hirdman 2003, 84).

Hirdmans genuskontraktetsbegrepp kan tolkas som ett begrepp som vill ta fasta på och beskriva genusordningen som en stabil och seglivad struktur (Hagemann & Åmark 2000, 5). Men till skillnad från Hirdman vill jag inte använda begreppet för att peka ut seglivade strukturer i genusordningen utan för att studera de förändringar som innebar att makt mellan könen omfördelades (Hagemann & Åmark 2000, 22). För att begreppet ska vara användbart i min studie kan jag inte heller förutsätta genuskontraktets innehåll, då finns det en risk att jag söker efter just det som genuskontraktetsbegreppet vill ringa in. I den här studien kommer begreppet

användas för att försöka urskilja hur genuskontraktet såg ut och hur det påverkade Årstafruns handlingsutrymme, och framför allt, hur det förändrades när Årstafrun blev änka.

Genuskontraktet ger en möjlighet att studera genusordningen i en historiskt specifik kontext (Hagemann & Åmark 2000, 9). För att nyansera begreppet och göra det mer användbart föreslår Hagemann och Åmark att till genuskontraktet, som enligt Hirdman vilar på genussystemets två logiker dikotomi och hierarki, adderas en tredje logik; *hierarkier inom respektive kön*. Ett exempel på denna tredje logik är den betydelse som tillskrivits civilståndet i olika tider, en gift kvinna har ofta befunnit sig högre upp i hierarkin än en ogift kvinna (Hagemann & Åmark 2000, 12). Denna utvidgade förståelse av genuskontraktet bidrar till att inte generalisera kategorin kvinna och att inte utgå från att kvinnors underordning i en specifik tid sett likadan ut för alla kvinnor. Den tredje logiken blir relevant att använda i min studie eftersom det är Årstafruns roll som hustru respektive änka som står i centrum.

Makthierarkier

För att studera hur genuskontraktet verkar i Årstafruns äktenskap och reglerar hennes handlingsutrymme är det relevant att lyfta in flera makthierarkier i analysen. En individ kan finna sig på olika positioner i olika hierarkier, och dessa tillsammans utgör och bestämmer individens sociala position och handlingsutrymme. *Kön, klass, ålder, civilstånd och position inom familjen* är exempel på olika makthierarkier som kan hjälpa oss att nyansera maktbegreppet. I historiska källor kan vi se hur kvinnor framstår som underordnade och maktlösa, vilket de också var, men genom att se kvinnors positioner i de olika makthierarkierna kan vi urskilja tillfällen och rum där de faktiskt utövade makt på olika sätt (Lahtinen 2009, 15).

Legitim och legal auktoritet

För att förstå hur makt kan fördelas mellan könen är Kekke Stadins begrepp *legitim auktoritet* och *legal auktoritet* användbara. Den legala auktoriteten syftar på den makt som tillskrivs män och kvinnor genom lagar, till exempel ankans rätt att företräda sig själva i rätten. Den legitima auktoriteten syftar på den makt som var godkänd för män respektive kvinnor att utöva i ett visst samhälle, i en specifik tid (Stadin 1997, 197). Enligt Lahtinen fanns den legala

auktoriteten i samhällsinstitutioner och var främst förbehållen männen och den legitima auktoriteten var hem- och familjebaserad och troligtvis den kategori av makt som varit mest tillgänglig för kvinnor genom tiderna (Lahtinen 2009, 32). I min uppsats används begreppen för att förstå och undersöka den makt Årstafrun hade i de olika sammanhang och sfärer hon befann sig i.

Styrka, räckvidd och hierarki

För att synliggöra maktförhållanden mellan könen behöver vi begrepp som kan nyansera dessa förhållanden. Ett visst fenomen eller situation kan vara genusrelaterad eller inte, något som är genusrelaterat kan med andra ord beskrivas som *genusifierat* (Thurén 1996, 77). Den arbetsdelning som regleras av genuskontraktet är exempel på företeelser som är genusifierade. Att söka efter genusifierade företeelser kan uppmärksamma eventuell asymmetri i genusordningen, tillfällen då maktförhållandena var ojämna.

Genusordningen i ett samhälle kan ha varierande styrka och se ut på olika sätt. Med hjälp av begreppen *styrka*, *räckvidd* och *hierarki* kan genusordningen i specifika situationer studeras närmare. *Styrkan* står för hur starkt och viktigt genusbegreppet är i ett samhälle. Om det innebär stora konsekvenser för en individ som bryter mot genusdefinierade beteenden bedöms styrkan som hög. *Räckvidden* syftar på hur många element i ett samhälle som anses genusdefinierade, till exempel platser, arbetsuppgifter, kläder, röstlägen eller livsstilar. Är många element genusdefinierade är räckvidden bred. *Hierarkin* står för eventuella skillnader och ojämlikheter mellan genuskategorier, när en genuskategori i ett samhälle tillskrivs större värde än en annan tyder det på hög hierarki (Thurén 1996, 80). Genusordningen i ett samhälle kan se ut på olika sätt och utgöra kombinationer av låg respektive hög styrka, räckvidd eller hierarki. I studien kommer begreppen att användas för att studera arbetsdelningen mellan Märta Helena och Christian Henrik och hur den påverkades av genusordningen.

Källkritik och reflexivitet

De utdrag ur Årstafruns dagböcker jag har läst har varit avskrifter, prydligt avskrivna på skrivmaskin i mitten av 1900-talet. Det är alltså inte primärkällan jag har använt mig av utan en avskrift av den. Att läsa avskrifter har många fördelar. Jag behöver till exempel inte ägna tid åt att tyda en snirklig handstil. Samtidigt kan det finnas andra aspekter som jag går miste om. Det går inte att se om anteckningarna var hastigt eller prydligt nedtecknade, om några ord betonats eller understrykts eller om något ritats eller antecknats i marginalen. Det går inte heller att tyda eller analysera skribentens handstil, vilket papper och bläck som använts eller partier i texten som strukits över. Alla dessa aspekter av en handskriven text bidrar till det intryck läsaren får, både av skribenten själv och av textens innehåll (Sjöblad 2009, 10).

Den främsta barriären mellan texten och mig som läsare och forskare är språket. En del uttryck som Årstafrun använder sig av i sina anteckningar är ålderdomliga och vissa ord har annorlunda betydelser idag. Materialet har därför krävt noggrannhet i läsningen och en försiktighet att inte tolka innebörden i formuleringarna på ett felaktigt sätt. Jag har valt att låta Årstafruns röst vara synlig i texten i form av citat. Det är nästintill omöjligt att med andra ord återge den växelvis lyckliga och vemodiga ton i Märta Helenas skrivande. Citaten är korrekt återgivna så som de är nedtecknade i avskrifterna. Om jag skulle försöka mig på att modernisera språket skulle Årstafruns närvaro inte bli lika tydlig.

Innehållet i Årstadagböckerna tolkar jag som perspektivbundet (Hörnfeldt 2011, 239). Det vill säga att jag ser de beskrivningar av händelser och situationer som återges i materialet som subjektiva tolkningar och inte neutrala återgivelser av verkligheten. Det var Märta Helena som valde ut vilka delar av dagens händelser som hon skrev ner varje kväll. Kanske styrde hennes tid, humör eller lust hur hon valde att återge dagen. Alla Årstafruns anteckningar är skrivna utifrån hennes perspektiv. Min uppgift som forskare är att se vad dessa perspektivbundna tolkningar kan säga om en adelskvinnas liv, men även om samhället i ett större perspektiv.

Disposition

I det första kapitlet görs en kort beskrivning av Årstafrun och livet och Årsta Gård. Det redogörs även för hur samhället vid sekelskiftet 1800 var uppbyggt. I kapitel två fokuserar jag på Årstafrun i äktenskapet och hur hennes maktposition som hustru och husfru bestämde hennes handlingsutrymme. Jag undersöker även hur hennes mans sjukdomstid påverkade maktrelationerna på gården. Det tredje kapitlet handlar om Årstafrun som änka och vad som hände när husbondemakten förflyttades från Christian Henrik till henne. Det fjärde kapitlet ägnas åt en jämförelse av Årstafruns auktoritetsposition och handlingsutrymme som hustru och änka utifrån de teoretiska begrepp jag arbetat med. Sedan följer en avslutande sammanfattning och en käll- och litteraturförteckning.

Historisk bakgrund

Livet på Årsta Gård

Märta Helena Reenstierna, även kallad Årstafrun, kom till Stockholm år 1772 då hon var 19 år gammal. Inom loppet av några år hade hon gift sig med sitt livs kärlek, ryttarmästaren Christian Henrik von Schnell, och flyttat in till honom på Årsta Gård utanför Stockholm (Söderlind 2014, 78). Tillsammans fick de åtta barn varav endast ett nådde vuxen ålder. Till sin stora sorg miste Årstafrun även sin vuxna son då han 32 år gammal gick genom isen vid Årstaviken och drunknade (Sjöblad 1997, 280).

Bild 2. Årsta Gård

Årstafrun började skriva sina dagböcker regelbundet efter hennes sjunde barns tragiska bortgång. Då var de endast tre personer kvar i familjen. Hennes enda levande barn, Hans Abraham, var tretton år gammal år 1793 då dagsbokssviten tar sin början. Troligen fann Märta Helena att hon nu hade tid över att ägna åt sitt skrivande, vi kan även förmoda att tiden hon brukade lägga på skötsel av småbarnen nu istället lades på att leda hushållsarbetet vilket i sin tur skapade ett behov av att dokumentera detta, vilket hon gjorde flitigt i Årstadagböckerna fram till sin död (Sjöblad 1997, 282).

Årsta Gård ligger intill Årstaviken i nordvästra Årsta (Rydberg 1979, 9). Herrgårdsbyggnaden är ett stenhus som under Årstafruns tid hade en gulvit puts. Det fanns elva rum och ett kök på bottenvåningen. Övervåningen var lika stor och ovanpå den låg en vind (Rydberg 1979, 10). Bland övriga byggnader på gården fanns en ekonomibyggnad, ett mindre boningshus, en vattenkvarn, ett bränneri, ett kvarnhus, en statarlänga med fyra smålägenheter, en ladugård, ett stall, logar, en smedja och flera uthus (Rydberg 1979, 11). När Årstafrun dog år 1841 ärvdes gården av hennes brorson A.A. Reenstierna (Fogelström 1969, 136). Idag driver stiftelsen för

Årsta Gård en särskola och en gymnasiesärskola i byggnaderna och de fungerar även som boende för barn och unga med funktionsnedsättning (www.arstagard.se).

Årsta Gård var en gård som till stor del var självförsörjande. I det stora trädgårdslandet odlades till exempel morötter, kålrötter, rödbetor, blomkål, spenat och rovor. Det som inte gick åt i hushållet såldes till månglerskorna i staden eller gavs bort som gåvor till vänner, bekanta eller behövande (Söderlind 2014, 80). De anställda skickades då och då in till staden för att bland annat inhandla kaffe, vin, skorpor och knäckebröd (Söderlind 2014, 99). Det fanns även många djur på gården, ibland kunde det finnas upp till femtio kor. Av mjölken tillverkades det smör och ost, av osten brukade Årstafrun göra ostkaka och mesost (Söderlind 2014, 91). Jordbruket på Årsta Gård innehöll odling av korn, vete, råg, havre och tobak. Säden användes bland annat till att brygga öl, utfodra djuren och till bakning (Söderlind 2014, 95).

När man läser om allt som odlades, såddes, skördades och slaktades på Årsta Gård är det lätt att tro att den drevs av en stor arbetsstyrka, men så var inte fallet. De anställda på godset var oftast två drängar, en trädgårdsmästare och tre pigor. En av drängarna tjänade även som kusk. Pigorna bestod av en kökspiga, en ladugårdspiga och en huspiga. Inför särskilda tillfällen som storslakt eller skördetid kunde arbetsstyrkan tillfälligt utökas (Ekerö Eriksson 2010, 60). Hans Abraham hade även en informator vars uppgift var att undervisa honom, men informatorn som oftast fanns på gården kunde även hjälpa Årstafrun med diverse arbetsuppgifter (Ekerö Eriksson 2010, 64). Till Årsta Gård hörde även andra torp och ägor som gav gården inkomster (Fogelström 1969, 136).

Hustavlans hierarkiska ordning

I den tid Årstafrun levde var samhällets uppbyggnad till stor del grundad på den Lutherska Hustavlan som instiftades under reformationstiden. Hustavlan ordnade samhället hierarkiskt i tre stånd; *de som lärde*, *de som värjde* och *de som snärjde*. De som lärde syftade på kyrkan och prästerskapet, de som värjde var adeln och de som snärjde var allmogen. Hustavlan reglerade inte bara maktförhållanden mellan stånden utan även maktförhållandena mellan

män och kvinnor. Hustavlan beskrev världen enligt en patriarkal ordning där mannen alltid var överordnad kvinnan. Det var husbonden och Gud som stod överst i hierarkin och längst ner befann sig de ogifta kvinnorna. Hustavlan lyfter också fram åldershierarkins betydelse där den äldsta gifta kvinnan i ett hushåll ofta var den som befann sig närmast husbonden i den hierarkiska ordningen. Samhället vid 1800-talets början var ett samhälle i förändring och en växande borgarklass började ställa allt högre krav på samhället (Steinrud 2001, 29). Men Hilding Pleijel menar att det han kallar för *hustavlans tid* dominerade samhällsidealen ända från 1600-talet till ett par decennier in på 1800-talet (Pleijel 1970, 24).

Vad som reglerade tjänstefolkets plats i den hierarkiska ordningen var den del av hustavlan som kallades *Tjänstehjonsstadgan*. Stadgan infördes för att skapa ordning på gårdarna och enligt den var tjänstefolket skyldiga att utföra det arbete som deras husbonde krävde av dem (Pleijel 1970, 66). Märta Helena kallade tjänstehjonsstadgan för *lagen*. Trots att stadgan var en allmänt accepterad ordning som genomsyrade hela samhället lät sig inte pigorna och drängarna kontrolleras fullt ut av den. Lagen reglerade inte bara tjänstefolkets skyldigheter utan även deras rättigheter, till exempel kunde drängarna på Årsta få tillgång till egen bostad där de kunde bo med sin familj. Årstas pigor däremot fick bo ensamma i pigkammaren (Ekero Eriksson 2010, 61).

Årstafrun i äktenskapet

I det här kapitlet undersöks Årstafruns position som hustru och hur hennes del i genuskontraktet såg ut. Jag studerar även hur hennes auktoritetsposition och gårdens hierarkiska ordning påverkades under Christian Henriks sjukdomstid.

Herr och fru von Schnell

Det var idag jemt 18 år sedan vi hade bröllop (6 juni, 1793).

År 1793 tar Årstadagböckerna sin början. Märta Helena ska fylla 40 år i september samma år och har varit gift med sin man ryttmästaren Christian Henrik von Schnell i arton år. De har bott på Årsta Gård lika länge. I deras äktenskap framträder genussystemets två logiker, som Hirdman definierat, tydligt. Christian Henrik var överordnad Märta Helena och deras position som man respektive kvinna reglerade deras förpliktelser och rörelseutrymmen och placerade dem i skilda sfärer. Enligt Hirdman är det kvinnans biologiska egenskap att föda barn som har varit en bidragande orsak till hennes underordning eftersom det band henne till hemmets sfär (Hirdman 2003, 81). Märta Helena födde åtta barn och var den som ansvarade för hushållet och var på så vis bunden till hemmets sfär. Men i egenskap av adelskvinna hade hon privilegiet att fördela en del sysslor till hushållets pigor vilket gav henne en större rörelsefrihet och tid att ägna åt sina intresseområden. Med hjälp av genussystemets tredje logik blir det tydligt att Årstafrun i den situationen var mer privilegierad än kvinnor med lägre status, hon kunde mer fritt fördela sin tid mellan arbete och fritid. Men hennes förpliktelser var i första hand knutna till hemmet helt enligt genuskontraktets normer även om den manliga och kvinnliga sfärens gränser ibland var mer flytande (Ilmakunnas 2013, 165).

Normen för tiden var att hushållet styrdes av husbonden som hade den största auktoriteten. Husfrun var underställd sin man men stod över resterande personer i hushållet (Lahtinen 2009, 41). I dagboksanteckningarna går det att urskilja den auktoritet som ryttmästaren hade inom hushållet i egenskap av husbonde. När han var på dåligt humör kunde det ofta gå ut över

Märta Helena och hennes son Hans Abraham och de fick infinna sig i den tryckta stämning husbondens vresiga humör kunde orsaka. En decemberkväll skrev Årstafrun följande rader:

Min man var vid ett ledsamt humour och jag ej rätt bra till hälsan, hvilket sammanlagt gjorde dagen rätt ledsam och lång, jag tillbragte honom med suckar och tårar. Hans Abraham var den som fick umgälla sin fars oroliga humour för den dagen, ty intet var till lags (9 december, 1793).

Ryttmästaren lät sitt humör gå ut över familjen och Årstafrun visade sitt missnöje över situationen med tårar. Enligt hustavlans hierarkiska ordning var Christian Henrik familjens överhuvud. Hans beteende blev inte ifrågasatt men väl markerade Märta Helena sitt ogillande över situationen. En annan kväll skrev hon följande rader:

Klock 10 kom min man ledsen till humour hem. Ordsaken cacherades för mig. Lik godt (13 juni 1794).

Återigen kom Christian Henrik hem med ett dåligt humör utan att vilja dela med sig av bakomliggande orsaker till Årstafrun, vilket hon verkar lättad över. Kanske underlättade det för husfriden om saken inte diskuterades. Situationen är ett exempel på när deras olika sfärer krockar och det stereotypa genuskontraktet blir synligt. Christian Henrik är förmodligen hemkommen från en plats, en sfär, som inte Märta Helena hade samma tillträde till. Vad som skedde där var saker som inte angick henne och därför inget han behövde redovisa. På det här sättet reglerar det osynliga genuskontraktet hur respektive part har möjlighet att agera i en situation. Årstafruns handlingsutrymme i den specifika situationen är förutbestämt, hon borde inte ifrågasätta sin mans humör eller vad som orsakat det. Att överträda genuskontraktets gränser skulle förmodligen utlösa en konflikt och för att undvika det skriver hon istället om händelsen i sin dagbok.

Arbetsdelningen mellan Årstafrun och hennes make är tydlig. Enligt tidens norm hade hon hand om hushållsarbetet men fördelade även arbetsuppgifter till tjänstefolket, främst till pigorna. Detta var hennes ansvarsområde som hon kunde styra relativt självständigt över (Lahtinen, 2009, 42). Christian Henrik åkte ofta till staden i affärer, han ansvarade för gårdens inkomster och delade ut tjänstefolkets löner. Arbetsdelningen var som beskrivet relativt starkt genusifierad. Christian Henrik utförde inte hushållsarbete och Märta Helena utförde inte hans

uppgifter så länge han var förmögen att göra det själv. Vad det gäller räckvidden, det vill säga hur många sysslor som var genusifierade, kan den beskrivas som relativt bred. De flesta sysslor kopplade till hushållet föll under Märta Helenas ansvar, och ekonomi och disciplinering av tjänstefolket var Christian Henriks område. Förutom genusordningen finns det andra ordningar som kan bestämma arbetsdelningen. Sysslor kan exempelvis fördelas utifrån åldershierarki eller samhällsrang (Thurén 1996, 78). Eftersom de flesta arbetsuppgifter på Årsta gård var genusifierade fördelades de därefter, Märta Helena och pigorna hade sina plikter och Hans Christian och drängarna hade sina. Men samhällsrang spelade också in. Årstafruns position som husfru och adelskvinna tillät henne att välja de arbetsuppgifter som inte var lika krävande. Hon ägnade sig mest åt enklare sysslor som att stöpa ljus, stoppa korv eller sy (Ekero Eriksson 2010, 63). Oftast utförde makarna von Schnell arbetsuppgifter på skilda håll, men det fanns enstaka tillfällen då de arbetade tillsammans:

Om eftermiddagen åkte jag i chaise i sällskap med min man och son till Torpet Berg och besågo dess förstörelse efter under den tid detsamma varit uti Schylanders och Fredmarcks våld (16 april, 1793).

Torpen tillhörde Årsta Gårds arrenden och både Årstafrun och hennes make besökte dessa regelbundet för att kontrollera att de var i gott skick. Det var en arbetsuppgift som inte var lika genusifierad som till exempel hushållsarbetet vilket gjorde att Årstafrun kunde utföra den även på egen hand:

Eftermiddagen åkte jag till Charlottendal att bese detsamma och befann efter mitt tycke både boningsrum och alla uthusen ganska väl inrättade. Derefter gick jag in vid Zachrisberg och såg att arbetet vid reparationen derstädes gick med all drift (19 mars, 1794).

Charlottendal och Zachrisberg var ytterligare två torp tillhörande Årsta Gård. Märta Helena fick ansvaret att kontrollera skötseln av dem och även bevaka det reparationsarbete som pågick vid Zachrisberg. Arbetsuppgiften var inte lika manligt kodad som till exempel fysisk hantering av pengar. Samtidigt låg den utanför den traditionellt kvinnliga sfären och frångick arbetsdelningen i det stereotypa genuskontraktet. Märta Helenas möjlighet att sträcka ut sitt handlingsutrymme i genuskontraktet kan till stor del bero på den tredje bärande logiken i genussystemet, hierarkin inom respektive kön. Hon var kvinna men också adlig och befann sig därför på en högre position i hierarkin än icke adliga kvinnor.

När det gäller ekonomin styrdes den av Christian Henrik men Märta Helena hade god insyn i alla ekonomiska transaktioner som berörde gården vilket hon också flitigt antecknade i dagboken. Hon förfogade över egna pengar vilka hon använde till att göra inköp till hushållet och sig själv på sina turer in till Stockholm. En del av sina pengar tjänade hon från sin man genom att hjälpa honom att göra diverse avskrivningar, för ett sådant arbete kunde hon få en eller två riksdaler. Ibland fick hon även pengar i gåva av Christian Henrik:

Jag fick af min käre man till skänks en hos mjölkmor innestående fordran på 200 dr, att derföre köpa grått tyg af hvad sort jag ville till en klänning (17 oktober 1794).

Söta far hade idag varit så god och lagt i min Spardosa 10. Riksdaler (2 mars 1810).

Raderna ovan visar att Christian Henrik hade makten över pengarna och hur de fördelades, men att Årstafrun hade frihet att förfoga över sina egna pengar som hon ville. De kronor han skänkte till henne var inte tänkta att gå till hushållet i första hand, utan var särskilt avsedda för Märta Helenas egen del. Enligt hustavlan och det stereotypa genuskontraktets ordning ska mannen ansvara för försörjningen vilket Christian Henrik också gjorde, men Årstafrun var inte helt utestängd från den ekonomiska sfären (Hirdman 2003, 88). Det framkommer i anteckningarna att Märta Helena sålde en del av de varor som producerades i trädgården vilken hon var väldigt engagerad i. Hon arrangerade för tjänstefolket att åka in till staden och sälja grönsakerna på torgen eller till människor hon kände. Att Årstafrun på detta sätt var delaktig i ekonomin kan bero på att de ekonomiska områden hon hanterade var kopplade till hushållet, vilket enligt det stereotypa genuskontraktet var en kvinnlig sfär där hon hörde hemma.

Även fast hemmet var en av de sfärer som var Årstafruns självklara plats rörde hon sig även utanför Årsta Gård. Hon var inte lika bunden till hemmet som kvinnan i det stereotypa genuskontraktet vilket även här kan bero på genussystemets tredje logik. Hon kunde i egenskap av adelskvinna röra sig mer fritt än kvinnor med lägre status. Märta Helena gjorde ofta ärenden i Stockholm. En dag noterade hon att hon gjorde inte mindre än arton ärenden på en och samma stadstur. Det kunde handla om att besöka vänner, både i nöje och i affärer, eller göra inköp av varor till hushållet. Vad Christian Henrik gjorde på sina resor framkommer

oftast inte i dagboken men det är sällan makarna gör affärsrelaterade resor tillsammans. Däremot gjorde de nöjesresor ihop, bland annat till Djurgården och Drottningholm. Enligt Hirdmans stereotypa genuskontrakt vistades mannen ute i den riktiga världen medan kvinnans utrymme var mer begränsat till hemmet (Hirdman 2003:89). Årstafruns noteringar visar att hennes värld också sträckte sig utanför hemmets gränser. Även om hon inte rörde sig på samma ställen som sin man hade hon möjlighet att delta i sammanhang utanför hemmet i situationer rörande både affärer och nöjen.

En annan arbetsuppgift som Årstafrun ansvarade för var att anställa tjänstefolk till gården. Detta var ibland målet med hennes stadsresor:

Eftermiddag var jag till stan och stadde Kjökpiga (6 september 1794).

Det hände också att hon skrev en annons och skickade till tidningen när de behövde en ny dräng eller piga. Det är ytterligare ett exempel på arbetsuppgifter som faller utanför ramen i Hirdmans stereotypa genuskontrakt och som visar att Christian Henrik och Märta Helenas äktenskap inte rymdes till fullo inom kontraktets gränser.

Tjänstefolket

Vid min hemkomst var gräl millan Trädgårdsmästaren och drängarne. Hvilka sistnämnde voro tillika med fogden fullsupne (19 mars 1794).

Som citatet ger sken av var det inte alltid som tjänstefolket var husbondefolket till lags på Årsta Gård. Hustavlans hierarkiska ordning efterlevdes inte alltid. Pigorna Catharina och Juliana orsakade Årstafrun stora bekymmer under året 1794 då de var anställda på gården. Catharina anklagas återkommande i dagboken för sina alkoholvanor och Juliana beskrivs som lat och oduglig.

Catharina var hela dagen korsögd, om aftonen atraperade herr Kindberg 5 av hennes flaskor uti skafferiet deraf blott en var med litet brännvin uti, det han bort tog istället fyllde urin (1 oktober 1793).

Herr Kindberg var gårdens informator, en person som utbildade de högre stånden, och som vi kan läsa deltog han också i det krävande arbetet att uppläxa tjänstefolket. När han råkade hitta Catharinas spritgömma så fyllde han istället flaskan med urin. Dagen efter skriver Årstafrun att Catharina ”brummade” över sina flaskors förlust. Incidenten visar att det fanns utrymme för tjänstefolket att göra uppror mot sina underordnade positioner genom olydnad, konsekvenserna blev oftast inte värre än en skarp tillsägelse. Herr Kindberg var också Märta Helena till hjälp vid andra tillfällen när hon behövde tala tjänstefolket tillrätta i olika situationer då de inte gjorde sitt jobb:

Catharina var hela dagen ganska föröck och till slut nödgades både jag och herr Kindberg ganska alfvarsamt tilltala henne (1 november 1793).

Trots att det fanns en tydlig hierarki mellan husbonde- och tjänstefolk så pågick det ständigt små uppror mot husbondemakten i olika vardagssituationer på Årsta Gård. Eftersom det var Årstafruns ansvar att leda och styra över arbetet på gården var det oftast hon som möttes av tjänstefolkets motstånd och fick hantera detta. I egenskap av man och informator stod Herr Kindberg över pigorna och drängarna i makthierarkin och hans ord gav troligtvis stöd åt Årstafrun i hennes försök att tillrättavisa ”folket”, som hon kallade dem. När det uppstod situationer som krävde kraftigare tilltag hände det att Christian Henrik agade tjänstefolket:

Efter middagen fick Ljunggren ett par dussin bra örfilar af min man för sitt arga sinne (20 februari 1794).

Att aga någon som inte lydde var husbondens uppgift, det var tillåtet och reglerades av tjänsthjonsstadgan (Pleijel 1970, 66). Genuskontraktet gav inte Årstafrun utrymme att uppfostra pigorna och drängarna på det sättet. Hon delade ut enstaka örfilar på sin höjd (Ekero Eriksson 2010, 62). Att uppfostra med aga var Christian Henriks uppgift vilket också gav honom en större legitim auktoritet än henne. I egenskap av kvinna och husfru hade Märta

Helena en lägre grad av legitim auktoritet än sin man men hon befann sig fortfarande högre upp i hierarkin än de andra män och kvinnor som arbetade på gården (Lahtinen, 2009, 39). Möjligen gjorde Årstafruns lägre maktposition jämfört med hennes man det enklare för tjänstefolket att tänja på sitt handlingsutrymme gentemot henne.

Måste förut gräla med trädgårdsmästaren Björkström emedan jag ville det Vesterberg skulle följa Anders till stan och bära äpplen men mästaren trodde han behöfdes att köra en kärra tobak utur trädgården (30 augusti 1793).

Här beskriver Märta Helena hur trädgårdsmästaren inte ville låta henne styra över hans arbete. Det framkommer inte av notisen hur grälet slutade, men att han motsatte sig sin husfrus vilja kan tolkas som en protest mot den rådande hierarkin på gården.

En anställning på gården löpte oftast på ett år. Första veckan i oktober, kallad slankveckan, var de flesta pigor och drängar befriade från anställning runt om i landet och dagarna användes till att roa sig eller resa till nästa arbetsplats om man inte stannade kvar ytterligare ett år hos sin husbonde. Avtalet mellan tjänstefolket och husbondefolket var nästan lika heligt som ett äktenskap, det var ytterst ovanligt att det löstes upp (Ekerö Eriksson 2010, 61). Att veta att en anställning löpte på minst ett år var möjligen en trygghet för tjänstefolket vilket gjorde att de kunde tänja lite på sitt handlingsutrymme gentemot husbondefolket. När anställningen löpt ut skrev Årstafrun orlovssedlar till pigorna och drängarna vilket var ett slags arbetsintyg som användes om de ville söka sig till en annan gård. En sensommar skrev Märta Helena följande om tjänstefolket inför kommande års anställning:

Efven vidtaltes våra pigor om nästa års tjenst och staddes de kvar, alla fyra, ehuru Christinas far andra dagen kom och sade sig hafva bortlofvatt henne i stan (2 augusti 1793).

Afgjordes med drängpacket hvilka som skulle flytta eller bli kvar. Fogde, trädgårdsmästare och drängar staddes kvar och fingo orlovssedlar (3 augusti 1793).

Trots trädgårdsmästarens upproriska sätt mot Årstafrun blev han kvar på gården, och pigorna som allt som oftast retade henne med sina odugligheter fick också fortsätta sin tjänst.

Möjligen var det bekvämt att slippa lära upp nytt tjänstefolk och det smått upproriska beteendet mot husbondefolket var vanligt förekommande. Men kom det någon dräng eller piga och ville säga upp sin tjänst innan årets slut fick de ”det billiga svaret”, enligt Årstafrun själv, att deras anställning gällde för ett helt år.

Tjänstefolket hade sina skyldigheter, men även rättigheter. I sin dagbok antecknar Märta Helena att hon väger upp statfläsk och statarsmör till arbetarna på gården. När hon bakar bröd ger hon alltid tjänstefolket sin beskärda del. Blev de sjuka betalade husbondefolket deras medicin och läkarvård, de betalade för deras begravningar och gav dem julklappar. Även om tjänstefolket stod underst i makthierarkin på gården kunde de dra fördelar av sin underordnade position.

Mor och son

När Årstafrun börjar skriva sin dagbok är sonen Hans Abraham tretton år gammal. De gånger han omnämns i dagboken under de första åren är när han varit olydig eller upprört sina föräldrar.

Hans Abraham oroade sina föräldrar svåra med sitt vistande ibland tjänstefolket derest intet anständigt läres, han lofvade från denna dag bot och bättring och skulle detta löfte uti min journal tydligen anteknas (19 januari 1794).

Det är tydligt att Märta Helena inte ville att sonen skulle umgås med tjänstefolket. Vid ett annat tillfälle när sonen spelar kort med sin kompis istället för att läsa, och sedan ljuger om det, får han stryk av sin pappa (Årstadagböckerna, 12 februari 1794). Årstafrun spenderade många stunder med att oro sig över sin son, hon älskade honom djupt men han hittade alltid sätt att pröva hennes tålmod. Hans Abraham var paret von Schnells enda levande barn och den som skulle överta Årsta Gård, han var arvtagaren som skulle garantera gårdens framtid. Det var mycket han skulle lära sig om arbetet och skötseln av Årsta Gård och var därför hårt bevakad av sina föräldrar (Ekero Eriksson 2010, 106). Kanske var det just den övervakningen som lockade Hans Abraham att ständigt reta och oroa sina föräldrar. Enligt hustavlan var

sonens uppgift att lyda föräldrarna, han stod under dem i den hierarkiska ordningen, men det var något han gjorde dagliga uppror mot.

En svår tid

Ett blänkande solskensväder, fast uti min älskade mans sjukrum som nu utgjorde hela min värld var alt hopp om dess restitution borta och således för mina tårfulla ögon en total förmörkelse (15 juli 1810).

Raderna ovan skriver Årstafrun år 1810, året som för henne kommer att gå i sorgens tecken. Christian Henrik hade i maj samma år insjuknat i en okänd sjukdom och tillbringade det mesta av sin tid i sängen med kraftig yrsel och smärta. Under följande halvår handlar en stor del av Märta Helenas dagboksanteckningar om sin makes sjukdom. Hon vakade ständigt vid hans sida och lämnade inte Årsta Gård lika ofta som tidigare. Hon beskriver hur hon hela tiden blev avbruten i sina vardagssysslor eftersom Christian Henrik ständigt kallade på henne inifrån sitt sjukrum. Makens sjukdomstid tärde på Årstafrun. Hon skriver att hon ofta är sömnig vilket hon påpekar även syns i hennes handstil och formuleringar:

Uti denna journal blir alt confust skrifvit, ty jag får aldrig raden färdig utan något hinder eller prat, om ej sedan alla sofver och blir då efven sömnig sjelf, och släpögd (27 augusti 1810).

Hon vakar ofta om nätterna och sover oroligt. När hon får tid över att skriva i sin journal är hon så trött att hon har svårt att skriva sammanhängande meningar. En eftermiddag när Christian Henrik orkat sig upp ur sängen och de sitter tillsammans i det röda förmaket slumrar Årstafrun till på grund av den föregående nattens oroliga sömn. Under tiden hon sover tar sig maken ut i köket, ramlar ihop och gör sig illa. Händelsen ger Märta Helena stora skuldkänslor vilka hon beskriver i sin dagbok samma kväll. Enligt genusystemets logiker var hon underordnad sin man och skulle också ta hand om honom. Att han ramlat under hennes omvårdnad såg hon möjligen som ett stort misslyckande och situationen kan tolkas som att Årstafrun tillfälligt inte förhållit sig till genuskontraktets förpliktelser.

När Årsta Gårds husbonde inte längre kunde styra gården fick Märta Helena ta ett allt större ansvar. Ekonomin, tjänstefolket och skötseln av gårdens arrenden blir hennes egna bekymmer. Enligt Hirdman kan genuskontraktets innehåll bara förändras om något drastiskt händer och det inte längre är rimligt att leva inom kontraktets uppsatta ramar (Hirdman 2003, 95). Christian Henriks sjukdom blir den omständighet som gör innehållet i genuskontraktet förhandlingsbart. Märta Helena blir tillfälligt ansvarig för de uppgifter han brukade utföra och hon får tillfälligt inträde i hans sfär. När Herr Lundberg som arrenderade Årsta Gårds bränneri kom och sade upp arrendekontraktet blev Årstafrun väldigt bekymrad. Anteckningarna i dagboken fortsätter att innehålla beskrivningar av alla gårdens ekonomiska transaktioner, men nu märks en större oro hos Märta Helena över den ekonomiska situationen:

Jag for kl:9 uti chajse till staden, att se mig om efter matvaror för oss och folk. Och ehuru dyrt det än var, lät jag om eftermiddagen Boberg fara in, att hämta hem 6 smör, 6 fjerdingar strömming och 4 gråsidor, som tillsammans kostade 81 RDr- 26, dessutom köpte jag bakelser, plomon, fisk etc. och gaf vår nya dräng sin månadspenning 10. RDr betalte dagspengar åt Bobergskan och åt en annan drikspengar som motade vår ena galt från Landsvägen, så att denna dagens utgifter stego öfver 105 RDr (12 oktober 1810).

I takt med det ökande ekonomiska ansvaret under sin mans sjukdomstid ökade också Årstafruns reflektioner kring hur mycket de varor och tjänster hon köpte kostade. Hennes makes tillfälliga frånvaro tvingade henne att träda in i en ny roll och överta arbetsuppgifter och ansvarsområden som enligt genuskontraktet var hans område. Arbetsuppgifterna hon övertog var relativt genusifierade, i första hand utfördes de av män (Thurén 1996, 77). Men den rådande situationen krävde att Märta Helena trädde in i Christian Henriks ställe för att ordningen skulle upprätthållas. När ryktet spred sig i staden angående Christian Henriks sjukdom var det flera män som kom till gården och frågade om den var till salu:

Redan ¼. Till 8. Var Grosshandlaren Lars Clever här, att förefråga sig om Årstad nu voro till salu? Som han af assessor Dufva fått höra. Jag svarade, att igenom Guds nåd, skulle det ej säljas så länge jag lefver (2 maj 1810).

Redan innan makens bortgång var Årstafrun fast besluten att leva på och driva Årsta Gård till den dag hon dog. Att män kommer till gården under en tid då den vanliga ordningen är satt ur

balans kan vara ett försök att dra nytta av situationen. Husbondemakten är försvagad och spekulanterna hoppas säkert att Årstafrun i sin osäkra tillvaro ska gå med på en försäljning av gården.

Under sjukdomstiden tycks tjänstefolket testa Årstafruns auktoritet mer än vanligt. Hon är upprörd över pigorna som när de ska vaka vid Christian Henriks sida om natten sitter och sover istället. När drängen Nyström ska gå in till staden för att köpa medicin på Apoteket och göra några ärenden är han borta i tolv timmar och kommer sedan hem stupfull utan varken medicin eller pengar. Efter en hel dag av matberedning och städning får Årstafrun inte ens hjälp med att duka bordet. En dag när hon kom hem från ett ärende hade det varit osämja på gården:

Min gubbe hade varit litet uppe under min bortvaro men var rörd till tårar då jag hemkom, emedan man ej fogat sig med den billiga lydnad och tillgifvenhet man är skyldig ålderdomen, en far och än mera- en sjuk (22 augusti 1810).

Under Årstafruns frånvaro hade tjänstefolket inte tagit hand om Christian Henrik. I notisen pekar hon själv på hans plats i de olika makthierarkierna, han är högt upp i åldershierarkin, han är husfar och han är dessutom sjuk men inget av detta verkar bekymra drängarna eller pigorna som istället drar nytta av husbondemaktens frånvaro.

När Christian Henrik varit sjuk i sex långa månader skrev Årstafrun följande rader i dagboken:

Här var med arrendatorer, drank, folk och alt gräl, utan gränssor, och min gubbes sjukdom, samt missnöje, gjorde och gör min lefnad odrägelig svår. Suckar och tårar är min dageliga spis (8 november 1810).

Märta Helenas egen beskrivning av sin situation är talande. Sjukdomstiden var påfrestande för alla på Årsta Gård. Maktordningen blev tillfälligt försvagad och otydlig vilket ledde till att handlingsutrymmen och gränser testades mer än vanligt.

Det här kapitlet har fokuserat på Märta Helenas position i äktenskapet. Christian Henriks sjukdomstid tillät innehållet i genuskontraktet att omförhandlas och Årstafrun fick överta de genusifierade arbetsuppgifter som tidigare varit hans. Jag har studerat hur Märta Helenas handlingsutrymme och legitima auktoritet påverkades under sjukdomstiden och hur relationen till tjänstefolket förändrades.

Årstafrun som änka

I det här kapitlet studeras Årstafrun som änka och vad änkemakten hade för betydelse för hennes auktoritetsposition, samt hur hennes relation till sin son och sitt tjänstefolk påverkades av den nya maktordningen på Årsta Gård.

Sorgen och änkemakten

Kl: ¼ till 10 f:m: hade han några svåra slagryckningar, uti hufvud händer och bröstet, samt såg med fultöpna; som det tycktes på mig och son- därefter fortfor den starka andedrägten med någon mera tunghet i bröstet, tils Han kl: 1 och 35 minuter eftermiddagen, upsände sin förlossade själ i Den Frälsarens händer, hvilken både tilförens och nu under Hans 34. veckors sjukdom varit dess önskans hjertl: föremål (6 januari 1811).

En eftermiddag i januari drabbas Märta Helena av stor sorg då Christian Henrik avlider efter sin långa och svåra sjukdomstid. Hon har vakat vid hans sida fram till slutet och skriver i dagboken att hon på hans dödsdag inte har kunnat gråta, hennes hjärta var ”förstockat och klämt”.

Om natten låg jag i tält-säng bredevid min sons säng, men kunde ej sofva förrän klockan slagit 4 om morgonen, utan såg mig ömsom hit ömsom dit omkring, då jag var skild från sidan af min mångårige vän och sängkamrat hvilken låg qvar på sin dödsbädd (7 januari 1811).

Följande dag skriver Märta Helena en dödsannons att skicka till tidningen samt brev till hennes närmaste för att meddela om dödsfallet. Sedan drog hon på sig den, enligt henne själv, tunga och bedrövliga änkedräkten. När husbonden i ett hushåll avled överfördes i de flesta fall husbondemakten till husfrun, hon fick änkemakt. Änkan blev myndig och hade till exempel rätt att företräda sig själv i rättsliga sammanhang samt köpa och sälja jordegendom (Lahtinen 2009, 62). Märta Helenas legala auktoritet som i äktenskapet varit tämligen begränsad blev nu större. Eftersom hon inte längre hade en man till förmyndare fick hon vara sin egen. Men änkemakten sågs i allmänhet inte som en frihet för kvinnan, positionen präglades snarare av

otrygghet än av makt (Lahtinen 2009, 62). Eftersom äktenskapet upplöstes i samband med dödsfallet så upphörde även genuskontraktet att existera. Årstafrun behövde inte längre förhålla sig till de normer rörande arbetsdelning och handlingsutrymme som kontraktet tidigare hade reglerat. Hennes uppgift blev istället att driva gården vidare och följa sin makes strävanden vilket kunde ta henne till sfärer och områden hon inte tidigare vistats i eller brytt sig om (Lahtinen 2009, 78).

Den närmaste tiden efter dödsfallet var det många praktiska saker för Årstafrun att ta itu med. Det skulle utföras en bouppteckning och upprättas ett arvskontrakt mellan henne och sonen Hans Abraham.

Actuarien och min bror skref en arfsfördelning millan mig och min käre son om vår framtida hushåldning (2 februari 1811).

Kvar i familjehushållet fanns bara Märta Helena och sonen Hans Abraham. Den hierarki som tidigare ordnat familjens liv var upplöst och den nya arvsfördelningen var viktig för att säkerställa hushållets framtid och klargöra båda parter positioner i det. Inför bouppteckningen skulle allt i hushållet vägas, mätas, räknas och antecknas. Årstafrun hade tidigare roat sig med att skriva ned allt vad gården ägde:

Hela dagen sökte jag genom papper att få rätt på hvad vi äger som jag förut för eget nöije annoterat och som nu vid förestående bouppteckning, till ett rättesnöre kunde tjena oss (9 februari 1811).

Raderna ovan berättar att Årstafrun hade intresse och insyn i Årsta Gårds verksamheter. Hon hade inte på förhand kunskap om gårdens alla egendomar och tillhörigheter men förteckningen hon tidigare skrivit visar att hon delvis vistats i sin mans sfär eller varit medveten om vad som skedde där. Det stereotypa genuskontraktet bestämde deras respektive arbetsuppgifter men gårdens drift var också deras gemensamma projekt vilket i vissa situationer sträckte ut kontraktets gränser.

Årstafruns nya position som änka innebar att hon gled upp eller ner i några av de makthierarkier som hon befann sig i. Hennes civilstånd ändrades från hustru till änka vilket gav henne en lägre position i civilståndshierarkin, gifta kvinnor ansågs ha högre status än änkor. Samtidigt ändrades Märta Helenas position i familjen, husbondemakten hade förflyttats från Christian Henrik till henne och hon var nu den högst stående personen i familjen.

En av adelns strategier för att garantera makt och välstånd var jordägandet (Lahtinen 2009, 63). Årsta Gård blev efter Christian Henriks död det som säkrade Märta Helenas fortsatta välstånd. Eftersom hennes myndighet gav henne rätt att förfoga över all jordegendom hade hon på så sätt även kontroll över sitt eget välstånd. Under Christian Henriks sjukdomstid kom det spekulanter till gården på Årsta, och även efter makens död fortsatte det att komma herrar till gården för att höra sig för om den var till salu:

I anledning däraf, att en i chajse åkande herre, igår varit här, och granneligen frågadt Fredric, om Årstad vore till salu? Och dylika frågor som oftast oss göras- föränläts jag, att genom en annonce i Dagl: Allehanda, avertera eller besvara, alla frågare, att Årstad ej är, eller som man hoppas ej blir till salu, så länge jag och min son begge lefva (10 juli 1811).

Det till synes självklara beslutet att inte sälja Årsta Gård kan mycket väl ha varit ett strategiskt beslut av Årstafrun för att trygga hennes nya ställning som änka. En stor del av änkemakten var bunden i jorden och utan Årsta Gård skulle Märta Helena troligtvis tvingas in i ett nytt äktenskap för att garantera sitt välstånd.

Omfördelning av makten på Årsta Gård

Christian Henriks bortgång innebar prövningar i det dagliga livet på Årsta Gård. Den makt och auktoritet som tidigare legat hos husbonden förflyttades till Märta Helena som i sin nya position som änka fick överta hans ansvarsområden. Änkemaktens huvudsakliga uppgift var att säkerställa gårdens fortsatta drift vilket också innebar att med fast hand styra över hela den arbetsstyrka som fanns (Lahtinen 2009, 62). Årstafruns nya position som änka utmanade hennes legitima auktoritet. Den makt och auktoritet som följt med husfrurollen var inte längre

giltig och hennes givna plats i makthierarkin var inte längre självklar. På Årsta Gård tar sig detta uttryck i tjänstefolkets ovilja att sammarbeta och sköta sina arbetsuppgifter. Ett motstånd som från pigorna och drängarnas sida alltid funnits men som verkar eskalera när maktförhållandena på gården blir satta ur balans.

Hemma ock mycket gräl, alt som man mig redan längesedan förespådt- Gud hjälper väl. Alla- alla voro värdigt fullbesupna (6 april 1811).

Alla dagar gräl och ledsamheter, fåfängt att dem uppteckna (30 juli 1811).

Nya gräl och tivstigheter påtrugades mig hvarje dag- Gud hjelpe mig! Mitt enda nöije var, att få bref från min bror (27 augusti 1811).

Bråk och superi verkar vara så vanligt förekommande på gården att Årstafrun inte vill ägna tid åt att anteckna allt. Hon beskriver brevväxlingen med sin bror som sin enda lycka i tillvaron. Änkemakten ökade Årstafruns legitima auktoritet eftersom hon övertagit husbondemakten och nu var den som hade det övergripande ansvaret för Årsta Gård. Men i praktiken gjorde tjänstefolket motstånd mot Märta Helenas utökade legitima auktoritet den första tiden efter Christian Henriks bortgång. Motståndet tog sig uttryck i fylla, gräl och ovilja att arbeta. Eftersom den legitima auktoriteten var knuten till hemmet och gården var det enklast för drängarna och pigorna att göra uppror mot den. Den legala auktoriteten var inte lika synlig för dem eftersom den var mer knuten till samhällets institutioner.

Ekonomi är något som oroar Årstafrun allt mer efter Christian Henriks död. Det utförs reparationer av några boningshus på gården och det finns ett läckande tak som gör att det regnar in. De som ska utföra reparationerna dyker ibland inte upp och tjänstefolket krossar flera fönsterrutor under sitt arbete som blir väldigt dyra att ersätta.

En lärling från Glasmästaren Lund var här att laga en mängd rutor, sönderslagne genom tjänstefolkets alltid fortfarande vårdslöshet uti alt hvad som rörer husbondefolkets väl (4 december 1811).

De krossade fönsterrutorna tolkar Årstafrun som en oförsiktighet från tjänstefolkets sida över de ting som inte tillhör dem. Att anställda i ett hushåll, där husbonden går bort och husbondemakten förflyttas och omförhandlas, gör motstånd mot änkan var inte en unik situation för Årsta Gård. Tvärtom var det vanligt för änkor att stöta på problem i sina försök att befästa sin nya auktoritetsposition (Lahtinen 2009, 63).

Från min käre Bror fick jag bref- Han beklagar mina öden, som genom oräkneliga utgifter ty värr! blir dageligen svårare (8 maj 1811).

Jag kokade gurkor och skref i mina räkningar att se utgifterna för de af året framlidne 8 månader, som nu bestogo sig inalles till 2883 RDr.- däribland ock mina egna små utgifter för sorgflorer med mera äro beräknade (1 september 1811).

Enligt dagboksanteckningarna verkar Årstafrun föra ett noggrant protokoll över gårdens alla utgifter, det som oroar henne var storleken på dem. När en inspektor Bergman kommer till gården en kväll i augusti 1811 får Märta Helena låna pengar för att kunna täcka gårdens behov. Hon har ibland också problem med att driva in hyror från de torp som tillhör Årsta Gård och får tillbringa långa stunder med att författa brev att skicka till sina hyresgäster för att kunna driva in pengarna. All den oro över ekonomin som Årstafrun uttrycker i sin dagbok kan bero på att hon fortfarande håller på att anpassa sig till att sköta de uppgifter som tillhörde Christian Henriks del av genuskontraktet.

Fru Ekmark tyckte det vara för mycket åt våra hästar, oagtadt det eij angik henne: hvilket min son ock lät henne veta (2 maj 1812).

Märta Helena var inte helt ensam under den turbulenta tid som följde efter hennes makes död. Sonen Hans Abraham fanns ibland vid hennes sida och hjälpte henne att hantera de dagliga problemen med tjänstefolket. Men som vi snart ska se började även Hans Abraham att göra uppror mot sin mamma och ifrågasätta hennes legitima auktoritet precis som de övriga på gården.

Förhållandet till sonen Hans Abraham

En tid efter Christian Henriks död blir Årstafruns relation till sin son Hans Abraham ansträngd. De grälar ofta med varandra och sonen försvinner ibland från gården utan att tala om vart han ska. En dag utbryter ett stort gräl på gården om svinslakten och rågmalningen varpå Hans Abraham skriker fula fraser på franska åt sin mor. Trots den växande osämjan mellan mor och son tar Hans Abraham en del av ansvaret för gårdens drift. Det är han som utför de flesta bankärenden och kontraktskrivningar:

Hans Abr var förmidagen till Grönbrink och åter eftermiddagen, från kl:4. Tils efter 8, då han slöt contract med Tracteur Södergren om Torpet Engby för 12 år. Om gud vill (26 februari 1811).

Hans Abraham var i banquen att betala vårt dryga intresse för halfva året (29 juni 1811).

Arbetsuppgifterna som Hans Abraham utför på gården är en del av de uppgifter som Christian Henrik brukade ansvara för, vilket kan tolkas som att han tillfälligt tar över faderns förpliktelser som tidigare hade reglerats av genuskontraktet. Trots sonens dagliga små uppror mot Märta Helena visar han henne ibland ömhet, även om det inte hör till vanligheten. När det blev dags att nyanställa tjänstefolket på Årsta Gård erbjöd sig Hans Abraham att arbeta för drängarna så att Årstafrun endast behövde ansvara för pigorna och på så sätt spara lite pengar (Årstadagböckerna, 30 juli 1811). I situationen visar Hans Abraham omsorg och respekt för sin mor och bekräftar på så sätt hennes upphöjda plats i gårdens hierarki.

Hans Abr: merkte mina 12 aldra finste Hand-dukar, så illa att jag förr aldrig sedt honom så illa föra pennan. Endast ett bevis att alt det jag begär och önskar sker med den största vedervillja och göras tvärt emot (23 augusti 1811).

Hans Abraham var efvenledes nu i afton förvånande elak, folket sågo och hörde eländet (27 maj 1812).

Min ende son, och den ende jag borde ha till första vännen, efter dess faders död- gick om morgonen ut- Gud vet hvart? (3 november 1811).

De sysslor Årstafrun ber sin son att utföra gör han slarvigt vilket hon tolkar som ett trotsigt beteende för att reta upp henne. Hon beskriver i sina anteckningar hans sinnelag som elakt likaså hans beteende mot människor och Gud. Han bråkar om vad hon kallar ”orimligheter” och önskar att han istället tog vara på livet som hon visste allt för väl kunde ta slut närsomhelst (Årstadagböckerna, 8 oktober 1811). Så som Årstafrun beskriver relationen till Hans Abraham i sin dagbok verkar sonen ha svårt att anpassa sig till den nya situationen på gården. Christian Henrik hade husbondemakten och var den starkaste auktoriteten på gården och när makten förflyttades till Märta Helena efter hans död är det möjligt att den uppfattades som försvagad (Lahtinen 2009, 63). En makt som är försvagad kan upplevas som lättare att göra uppror mot, eller vara anledningen till att göra det. Efter Christian Henriks bortgång ägde Hans Abraham halva Årsta Gård (Ekero Eriksson 2010, 272). Det innebar att han förväntades delta i gårdens arbete och sammarbeta med sin mor, men det var förpliktelser han många gånger ignorerade.

Förhållandet mellan föräldrar och barn var reglerat i Hustavlan. Barnen var alltid underordnade både sin mor och far, detta gällde även vuxna barn som Hans Abraham. Det spelade ingen roll om barnen blev mer förmögna eller högre uppsatta i samhället än sina föräldrar, de var fortfarande under dem i makthierarkin (Stadin 1997, 211). Märta Helenas position som mor till Hans Abraham stod alltså över alla andra makthierarkier, till och med genusordningen. Huruvida detta efterlevdes i samhället vid tidpunkten är svårare att säga, men enligt Hilding Pleijel som skrivit om Hustavlan var de hierarkiska ordningarna som beskrevs där något som genomsyrade alla delar av samhället ända in på 1800-talet (Steinrud 2001, 29). Att Hans Abraham gjorde uppror mot Märta Helena på det sätt som beskrivs i dagböckerna bröt således mot samhällets normer och den hierarkiska ordningen som reglerade förhållandet mellan föräldrar och barn.

Den förlorade sonen

Ännu thöväder. En jernbärare hämtades som tog upp mitt älskade saknade barn kl:9. f:m på 22 alnars djup- store Gud huru var han mörk och uppsväld. Dess kläder måste till en del sprättas upp, och dess skjorta klippas af kroppen (25 november 1812).

En eftermiddag i november år 1812 omkommer Årstafruns enda kvarlevande son i en drunkningsolycka. Isen låg tunn över Årstaviken och när Hans Abraham skulle korsa den för att snabbare ta sig till krogen vid Grönbrink brast den under honom och han hamnade i en isvak. Efter ett misslyckat räddningsförsök omkom han och mjölnaren Bergman fick ta sig tillbaka till Årsta Gård och lämna det fruktansvärda dödsbudet till Märta Helena (Årstadagböckerna, 24 november 1812). Sorgen hade åter drabbat Årstafrun som nu blev ensam kvar på gården med sitt tjänstefolk.

Morgonen lades min salige son i sin kista och trånga sofkkammare då jag höll under dess stela hufvud och hans ansigte vid rörelsen än mer mörknade (28 november 1812).

Dagarna efter dödsfallet kommer många vänner och bekanta till Årsta för att ta avsked av Hans Abraham efter att han lagts i sin kista. Årstafrun skriver att alla besökare förvånades över likets utseende som beskrivs som lugnt och fridfullt trots de hemska omständigheterna kring dödsfallet (Årstadagböckerna, 1 december 1812). Sedan kommer dagen då Märta Helena begraver den sista medlemmen i sin familj, hon är då 59 år gammal.

Sorgeliga dag! Då min i alla tider sorgde och saknade sons andelösa lekamen jordfästes uti den graf, där förut dess hulde far och 7. Saliga syskon voro förmultnade (20 december 1812).

Efterleverskan

Så slutades detta sorgeliga år: och förlusten af min son, samt åtanken på dess dödsätt gjorde min lefnad ganska bitter (31 december 1812).

Sorgeliga hugkomster upfylldes hjerta och tankar, mina förluster äro oärsätteliga här i tiden (1 januari 1813).

Med ovanstående meningar summerade Märta Helena året 1812 i sin dagbok. Den närmaste tiden efter Hans Abrahams död bor Årstafruns bror på gården. Han hjälper henne att gå igenom Årsta Gårds kontrakt och gör en del ärenden åt henne. När Märta Helena blir ensam

på gården igen skriver hon en del om sin make och son i dagboken. Hon räknar hur många veckor av sorg hon levt i och påminner sig själv om årsdagar och födelsedagar som förut varit lyckliga dagar.

Med Strömberg måste jag prata rätt starkt om dess blifvande eller flyttning. Mamsell fick en liten pik om deras elakhet som äro falne att baktala folk. Hon kände sig förmodel: träffad ty hon var sedan hela dagen ganska mulen (27 januari 1813).

Ekström hånglade hela dagen med Lena, och var Mor Maija eftermidagen borta (7 juni 1813).

Tjänstefolket på gården fortsatte med sina vardagliga bråk och avvikelser från arbetet. Märta Helena som var ensam auktoritet på gården tvingades ganska ofta säga till dem. Men som citatet ovan visar hade hennes tillsägelser oftast god verkan. Den legitima auktoritet som Årstafrun fick när hon stod högst upp i hierarkin på gården verkar tjänstefolket föga sig efter och de verkar inte göra mer motstånd mot husbondemakten än när Christian Henrik levde. Vad som uttrycks i dagbokanteckningarna är inte bekymmer över hur pigorna och drängarna betar sig, utan istället är det den stora sorgen hon skriver om.

Litet därefter hitkom Lieut: Carlén, att för öfver inspector Utterman vara taleman uti dess frieri, och fick ytterligare det samma svar jag tilförene lämnadt, att jag ej ärnar mera träda i ägtenskap (19 augusti 1813).

Årstafrun fick flera frågor om att ingå äktenskap igen efter Christian Henriks död, men hon var fast besluten att leva resten av sitt liv som änka. När en hustru miste sin man var hon enligt idealen förväntad att som änka hedra hans minne i alla beslut hon fattade (Lahtinen 2009, 80). Hon var hans efterleverska. Trädde hon in i ett nytt äktenskap fick hon på så vis dubbla ideal att leva upp till, hon förväntades visa hänsyn och respekt till sin bortgångne man likaväl som till sin nya man (Lahtinen 2009, 76). Att välja att inte ingå ett nytt äktenskap innebar att Årstafrun kunde behålla den legala auktoritet hon fick när hon blev änka samtidigt som hon ensam kunde styra arbetet på Årsta Gård som Christian Henriks efterleverska.

Jag skref nu i min bibell om det sista bedröfveliga dödsfallet, medelst min Älskade sons bortgång och hvarmed mina annotationer slutas, då jag beklageligen öfverlevvat föräldrar, man och alla mina älskade barn. Gud hjelpe mig! (24 mars 1813).

I det här kapitlet har Årstafruns position som änka studerats. Änkemakten gav Märta Helena större legal auktoritet vilket betyder att hon fick vara sin egen giftoman och rättsliga företrädare. Som änka var hon ensam styrande på gården och hennes legitima auktoritet borde i praktiken öka. Men när husbondemakten överfördes till Märta Helena ifrågasattes hennes nya maktposition av både hennes son och tjänstefolk.

Från hustru till änka

I det här kapitlet jämförs Årstafruns position som hustru och änka utifrån de teoretiska begreppen jag arbetat med.

Husbondemakten vs. änkemakten

I Märta Helena och Christian Henriks äktenskap reglerades arbetsdelningen till stor del av det stereotypa genuskontraktet, även om det fanns tillfällen då dessa gränser överskreds. De flesta sysslor som utfördes på gården var genusifierade, styrkan var relativt hög och räckvidden bred. Märta Helena ansvarade för hushållet och allt arbete som rörde det och Christian Henrik var familjens försörjare och skötte den största delen av ekonomin. I de situationer då gränserna överträdades var det främst Årstafrun som utförde en del av sin makes uppgifter eller arbetsuppgifter som enligt det stereotypa genuskontraktet tillhörde mannens sfär. Genuskontraktets innehåll omförhandlades när Christian Henrik låg sjuk, då fick Märta Helena överta husbondemakten för att driva gården i hans ställe. När Årstafrun sedan blev änka blev hon ansvarig för alla de uppgifter som tidigare reglerats av genuskontraktet, även om hon vid vissa tillfällen delegerade en del av sin makes uppgifter till sin son och bror. Den största skillnaden var att hon som änka blev tvungen att sätta sig in i ekonomin och hantera alla gårdens inkomster och utgifter, med andra ord träda in i en sfär hon inte var lika bekväm i.

Vid Christian Henriks bortgång överfördes husbondemakten till änkemakten. Änkemakten uppfattades i allmänhet som försvagad och Årstafrun befann sig som änka längst ner i civilståndshierarkin. Samtidigt hamnade hon högst upp i den hierarkiska ordningen på gården och fick både utökad legal och legitim auktoritet. Som änka befann hon sig alltså både högt upp och lågt ner i olika makthierarkier och dessa tillsammans bestämde hennes handlingsutrymme. Som hustru hade hon varit underordnad sin make. Det var ett starkt ideal vid tidpunkten och det är inte alls säkert att Märta Helena uppfattade underordningen som en börda (Steinrud 2001, 29). Trots allt valde hon att inte gifta om sig även fast det kom flera

friare till Årsta Gård. Hon skriver aldrig varför i dagboken men en möjlig förklaring kan vara att Årsta Gård och dess ägor innebar en trygghet som blev allt viktigare att behålla som änka. En annan är att sorgen efter Christian Henrik och viljan att ära hans minne var större än viljan att ingå nytt äktenskap.

Som hustru och husfru hade Årstafrun begränsad legal auktoritet. Hon var införstådd i alla rättsliga processer som rörde Årsta Gård och hjälpte ofta sin man att renskriva dokument som rörde dessa. Hon var också väl medveten om vilka kontrakt som skrevs rörande gårdens arrenden. Men det framkommer aldrig i de delar av dagböckerna som jag studerat att Årstafrun själv undertecknat dokument eller på andra sätt deltagit aktivt i dessa processer, troligen för att hon saknade den legala auktoritet som krävdes. Det är möjligt att hon på andra sätt påverkade beslut hon inte hade möjlighet att fatta själv genom att prata med sin man, men det är inget som framkommer i hennes anteckningar (Lahtinen 2009, 53). När Christian Henrik gick bort gav änkemakten Märta Helena en större legal auktoritet. Hon fick till exempel företräda sig själv rättsliga sammanhang, köpa och sälja jordegendom och driva gården vidare på egen hand. När det gäller den legitima auktoriteten genomgick den många prövningar under perioder då den vardagliga ordningen stördes på Årsta Gård. Som husfru hade Märta Helena en viss grad av legitim auktoritet, men hennes man var fortfarande högst upp i makthierarkin på gården. När Christian Henrik blir liggandes i sjuksängen i sex månader eskalerade tjänstefolkets små uppror mot husbondemakten och Årstafruns legitima auktoritet upplevs som försvagad.

När Märta Helena sedan blir änka ifrågasätts hennes auktoritet istället av hennes son Hans Abraham som enligt dagboksanteckningarna betar sig väldigt illa mot sin mamma stundtals. När sedan även Hans Abraham går bort och Årstafrun är ensam kvar på Årsta Gård verkar hennes legitima auktoritet bli mer stabil med tiden och inte mer ifrågasatt än när hennes man levde. Kunskap var i många fall något som kunde hjälpa en änka att styra ett gods med auktoritet (Keinänen 2003, 162). Årstadagboken visar att Märta Helena hade stor kunskap om gården, det syns framför allt i de anteckningar hon gjorde om gårdens skötsel, kontraktskrivningar, inventarielistor och räkenskaperna. Att skapa bra och fungerande relationer till tjänstefolket blev också viktigare för Årstafrun när hon blev änka (Keinänen 2003, 162).

Avslutning

I den här studien har jag undersökt adelskvinnan Märta Helena Reenstiernas liv som hustru och änka. Med hjälp av begreppen styrka, räckvidd och hierarki har jag studerat hur genusordningen påverkade arbetsdelningen mellan Märta Helena och Christian Henrik i deras äktenskap. Utifrån begreppen legitim och legal auktoritet samt genuskontraktsbegreppet har jag studerat hur hennes maktposition som gift kvinna förändrades när hon blev änka, och hur relationerna med hennes son och tjänstefolket påverkades när den hierarkiska ordningen på Årsta Gård blev instabil eller omförhandlad. I det här kapitlet sammanfattar jag studiens resultat.

I *Årstafrun i äktenskapet* studerade jag Märta Helenas del i genuskontraktet och hur det bestämde arbetsdelningen mellan henne och maken Christian Henrik. För att få syn på hur genusrelaterade sysslorna var utgick jag från begreppen styrka, räckvidd och hierarki. Styrkan var relativt hög eftersom många arbetsuppgifter var könsbestämda. Räckvidden kan ses som bred då de flesta sysslor var genusifierade. Det fanns även en hierarkisk ordning som arbetsuppgifterna bestämdes efter där genus var den mest betydande faktorn. En del arbetsuppgifter kan även sägas vara fördelade efter samhällsrang då Årstafrun som adelskvinna valde bort vissa allt för betungande sysslor. Trots att makarna von Schnells arbetsuppgifter till stor del styrdes av det stereotypa genuskontraktet fanns det tillfällen då Märta Helena utförde arbeten som tillhörde Christian Henriks sfär.

Enligt genussystemets tredje logik var Märta Helena i egenskap av adelsfru högre upp i hierarkierna än kvinnor från lägre samhällsklasser. Hon hade större frihet i arbetet och kunde delegera en del av hushållssysslorna till sina pigor för att ägna mer tid åt sin trädgård. Som hustru hade Märta Helena en viss legal auktoritet på gården. Hennes man som innehade husbondemakten var fortfarande överst i gårdshierarkin, men Årstafrun var närmast under honom och på så vis överordnad alla andra som bodde och arbetade på gården. Genuskontraktet kunde också reglera den manliga respektive kvinnliga sfären. Kvinnan var ofta bunden till hemmets sfär medan mannens sfär bestod av världen utanför hemmets gränser. Men trots att de flesta av Märta Helenas arbetsuppgifter var hushållsrelaterade rörde hon sig väldigt ofta utanför Årsta Gård.

När Christian Henrik insjuknade blev maktordningen på Årsta Gård satt ur balans. Arbetsdelningen var inte bunden till genuskontraktet längre och Årstafrun övertog hans ansvar. Tjänstefolket gjorde dagliga små uppror mot Årstafrun som ensam fick ansvara för gårdens skötsel och ekonomi. Hennes legitima auktoritet blev försvagad när husbondemakten var frånvarande.

I *Årstafrun som änka* studerade jag hur änkemakten förändrade Märta Helenas position i makthierarkierna. Hennes legala auktoritet ökade eftersom hon som änka fick företräda sig själv i rätten samt köpa och sälja jordegendom. Som änka stod hon överst i gårdshierarkin, samtidigt hamnade hon längst ner i civilståndshierarkin. I teorin ökade hennes legitima auktoritet eftersom hon övertog husbondemakten från sin make, men sonen Hans Abrahams respekt för sin mor verkade istället minska. I faderns frånvaro bråkade de mer än vanligt, men trots osämjan övertog sonen en del av Christian Henriks arbetsuppgifter. När Hans Abraham sedan dog och Årstafrun blev ensam auktoritet kvar på gården verkar tjänstefolket tillslut foga sig efter den nya maktordningen och gjorde inte mer uppror mot husbondemakten än när Christian Henrik levde. Trots att det upprepade gånger kom friare till Årsta Gård valde Märta Helena att inte ingå nytt äktenskap. Som änka sågs hon som sin makes efterleverska och förväntades hedra honom i de beslut hon fattade på gården. Ett nytt äktenskap skulle innebära att hon fick dubbla ideal att leva upp till. Hon skulle också mista den legala auktoritet som gav henne tillåtelse att driva gården på egen hand och bestämma över sina egendomar.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Litteratur

Eriksson, Kristina Ekero (2010). *Årstafruns dolda dagböcker*. Stockholm: Norstedt

Gradén, Lizette & Kaijser, Lars (2011). Fotografi och film. I *Etnologiskt fältarbete*. Lars Kaijser & Magnus Öhlander (red). Lund: Studentlitteratur

Fogelström, Per Anders (1969). *Söder om tullen*. Stockholm: Bonnier

Hagemann, Gro & Åmark, Klas (2000). Från "husmorskontrakt" till "jämslälldhetskontrakt": Yvonne Hirdmans genusteori. *Häften för kritiska studier*. 33(2000):2, s. 4-38

Hirdman, Yvonne (1988). Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. 1988:3 s. 49-63

Hirdman, Yvonne (2003). *Genus: om det stabilas föränderliga former*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber

Hörmfeldt, Helena (2011). Fältarbete och skriftliga källor. I *Etnologiskt fältarbete*. Lars Kaijser & Magnus Öhlander (red). Lund: Studentlitteratur

Ilmakunnas, Johanna (2013). *Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar*. Historisk tidskrift för Finland. 2013(98):2, s. 156-184

Keinänen, Merja (2003). När husmodern själv lägger sin hand vid sysslorna: reflektioner kring Märta Helena Reenstiernas husmoderskap på Årsta gård 1793-1812. *Med börd, svärd och pengar: elitors manifestation, maktutövning och reproduktion 1650-1900*. s. 155-171

Lahtinen, Anu (2009). *Anpassning, förhandling, motstånd: kvinnliga aktörer i släkten Fleming 1470-1620*. Stockholm: Atlantis

Lennartsson, Rebecka (2010). "Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm. Etnologi, historia och metod", i: *Kulturella perspektiv*. S. 56-67

Lundström, Catarina (2005). *Fruars makt och omakt: kön, klass och kulturarv 1900-1940*. Diss. Umeå: Umeå universitet, 2005

Pleijel, Hilding (1970). *Hustavlans värld: kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm: Verbum

Rundquist, Angela (1989). *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900*. Diss. Stockholm : Univ

Rydberg, Olle (1979). *Från Årsta till Farsta*. Stockholm: Natur och kultur

Sjöblad, Christina (2009). *Bläck, äntligen! kan jag skriva: en studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*. Stockholm: Carlsson

Sjöblad, Christina (1997). *Min vandring dag för dag: kvinnors dagböcker från 1700-talet*. Stockholm: Carlsson

Stadin, Kekke (1997). *Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid?: stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus*. Scandia (Lund). 1997 (63), s. 193-225, 355-356

Steinrud, Marie (2008). *Den dolda offentligheten: kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högreståndskultur*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2008

Steinrud, Marie (2001). Eegna rum: kvinnliga sfärer i det tidiga 1800-talets högreståndskultur. *Rig*. 2001(84):1, s. 28-42

Söderlind, Ulrica (2014). *Årstafruns dagböcker: godsekonomi mellan marknad och självhushållning*. *Rig*. 2014(97):2, s. 78-103

Thurén, Britt-Marie (1996). Om styrka, räckvidd och hierarki, samt andra genusteoretiska begrepp. *Tidskrift för genusvetenskap*. 1996:3-4 s.69-85

Widding, Lars (1966). *Skuggan av en herrgårdsfröken: romantisk berättelse kring Årstafruns dagbok*. Stockholm: Geber

Otryckta källor

Arkivmaterial

Nordiska museets arkiv,
Årstafruns dagböcker år 1793-1839.

Internet

http://www.arstagar.se/top/om_oss/
Hämtad 2015-05-11

Bildförteckning

Bild 1: *Ring med Årstafruns porträtt*. © Foto: Landin, Mats/ Nordiska museet/ CC-BY-SA-3.0

Bild 2: *Årsta Gård i Årsta*, Stockholm. © User: Jssfrk/ Wikimedia Commons/ CC-BY-SA-3.0

Stockholms universitet/Stockholm University
SE-106 91 Stockholm
Telefon/Phone: 08 – 16 20 00
www.su.se

**Stockholms
universitet**